

SERAFIMA JA HARITON

Vahur Afanasjev. Serafima ja Bogdan. Tartu: Vemsa, 2017. 557 lk.

2015. aastal pälvis Vahur Afanasjevi luulekogu „Tünsamäe tigu” Eesti Kultuurkapitali luuleauhinna, 2017. aastal sai tema romaan „Serafima ja Bogdan” Eesti Kirjanike Liidu romaanivõistluse esimese koha ning 2018. aastal kultuurkapitali proosauhinna. Autor on ise nentinud luulekogu ja romaani ühist tekkelugu¹ ja ehkki erinevad nii žanrilt kui ka peamiselt käsitusobjektilt, kujutavad mõlemad üht väga konkreetset kohta Eestis, seda mitmete kattuvate joontega. Näiteks varjamatut soojust leidub nii vägivaldses komöödias² kui ka tundlemisest hoiduda püüdvas meesluules³.

„Tünsamäe tigu” on luulevormis sissevaade Tartumaa Peipsi serva eesti küla- maastikku. Romaani tegevuskohaks on taas Peipsiveer, ent tegelasteks sealne teistsuguste kommetega venekeelne kogukond, XVII sajandil Vene ortodokssest kirikust eraldunud ning riigi äärealale põgenema sunnitud vanausulised. Seda elulaadi lõhuti nõukogude ajal niisama kavakindlalt kui muid (vrd „Tünsamäe teo” luuletusega „Konstantin Pätsi nimeline tamm”). Ilustamata jõhk-rusega on vaatluse all pikad aastad Tei- sest maailmasõjast 1980. aastate lõpuni,

¹ P-R. Larm, Vastutus ja õigus. – Sirp 10. XI 2017.

² P-R. Larm, Vastutus ja õigus.

³ A. Viisileht, Tünsamäe tigu kui aja mudel tõmbub keereldes endasse. – Universitas Tartuensis. Tartu ülikooli ajakiri 2015, nr 5. <https://www.ajakiri.ut.ee/artikkel/1401> (21. VI 2018).

täpsemalt: 1944. aasta detsembrist kuni „1987 ja hiljem”. Nii kogukondliku kui ka isikliku elu purunemisest ajendatult, maailmalõpuga arvestava usu toel võrs- sub romaanis pikalt vinduv kättemaks. Raamatule pealkirja andnud Serafima ja Bogdan on õde ja vend, kogukonnava- nema Arhipi noorimad piltilusad lapsed, kes suurest perest ainsana ellu jäävad. Serafima abiellub hävitustöö initsiaa- tori, eestlasest miilitsaga, kellest are- neb romaani jooksul aina jõledam tege- laskuju. Kõigest ilmajäetud naine on mehele omamoodi võrdne partner: eesti kirjanduses kindlasti erandlikult ehe kättemaksujumalanna, inimene, kellelt on kõik võetud ja kes seetõttu pühen- dub hävitamisele või unistustele sellest. Bogdan, idamaa usundeid praktiseeriv luuletaja, kes varjab end Emajõe ääre- tus soos, läheb õe meeletute plaanidega kõhklemata kaasa. Tulemuseks on lahendus, kus suguvõsa kõik harud otse- kui neetult oma otsa leiavad.

Romaani on rohkesti ja kohati ka õige kriitiliselt arvustatud, siin tahaksin välja tuua asjaolusid, mis teevad raa- matust – mida saadab kajana luulekogu – minu meelest erilise kirjandussünd- muse.

Külaringide hajumine

Kuskil XX sajandi lõpukümnendites paikneb mingi mäletamise veelahe. Ühele poole jäävad need, kes kas või järellainetusena tajuvad ise tuttavana romaanis kujutatud maailma, teisale need, kel pole paratamatult enam sel- lega seost. Määrav ei olegi aeg, pigem mingi ühise maailma kohta info han-

kimise viis, ühtmoodi lugemisvara,⁴ võib-olla ka teistsugune laps-olemiskogemus – lugudega koos kasvamine, hiirvaikselt vanaema kõrval pika köögilaua taga istumine, kui täiskasvanud maailma asju arutasid. Afanasjev on öelnud: „Maal tehti töid või puhastati, soolati ja suitsutati kala ikka terve kambaga, mitu majapidamist korruga ning samal ajal rääkisid inimesed oma asju. Mina oma lapsepõlve suved elasingi seal Kostina-Kirepi-Metsakivi külas ja kuulasin nende lugusid.”⁵ Etnograafilise romaani tagapõhi on niisiis lapsena kuuldud ja nüüd juba ivake muinasjutulised lood. Siis kunagi lagunes lugudemaailm ära, ei olnud enam rääkijaid, võib-olla õuesidki. Ehk just seesama maailmatajumise lünklikkuse aimamine on pannud autori romaanis rohkesti selgitama ja kommenteerima, mitmesuguseid taustsüsteeme looma ning neid omavahel vastavusse viima, ehitades ühtlasi silda tänapäeva. Allmärkuste ja peatükkide sissejuhatuste kaudu paigutub kättemaksulugu ka maailmasündmuste ajateljele. 1967 – The Doors avaldab esimese albumi, biitlid juba kaheksanda, aga Ljudka Oreškinal varastatakse lehm ja miilits Raimond mõistab, et tema ongi Peipsiveere jumal. 1979 – miilitsast näärivana naudib jõuluõhtul pereliikmete mõnitamist, aga Nõukogude sõjamasinad käivitavad mootoreid, et järgmisel päeval üle Amudarja Afganistani sõita.

„Tünsamäe teos” on palju hajuva maailma märke. „Põllul punase tellise

⁴ Afanasjevi romaani puhul ei saa kuidagi mainimata jätta Peeter Alliku illustratsioonide. Kulka auhindade nominentide vestlusringis 7. märtsil 2018 Kirjanike Liidu musta laega saalis nimetati ühe illustratsiooniigatsuse eeskujuna sarja „Seiklusjutte maalt ja merelt”.

⁵ Kirjanduspreemia laureaat Vahur Afanasjev: aeg-ajalt ei usu ise ka, et inimesed mu raamatut lugeda jaksavad. – <https://kulka.ee/uudised/kirjanduspreemia-laureaat-vahur-afanasjev-aeg-ajalt-ei-usu-ise-ka-et-inimesed-mu-raamatut-lugeda-jaksavad> (21. VI 2018).

tükke. / Talukohal kasvavad kaks vana tamme. / Kohati hästi säilinud kiviaed.”⁶ Selline mulje on veelahkme-eelsel põlvkonnal ümbruse kogemisest ja muutumisest paratamatult. Suvitajana kevadel maale minnes oli küla mõne suitsu võrra vähemaks jäänud, nõgesed tühjaks jäänud talukohtades kasvasid aina kõrgemaks, siis kukkus katus sisse. Minu lapsepõlve metsatalu tädi Roosist, kes kesktalvel rongile vastu tulles kuljustega saanisõitu tegi, jäid reaalsesse ruumi üsna lühikese ajaga alles metsistunud sirelid ning päid kummardavad talijorjenid. Aga leidis ka sootuks vanemaid taluhaudu, „millest said kivid, / mille vahel kasvasid vaarikad”.⁷ „Serafimas ja Bogdanis” on juttu 1950. aastate äkilisest tühjusest: „Veel kaua meenutavad Voronja mehed tühjaks küüditatud küla Läti piiri ääres, kus nad olid kolm nädalat peavarju leidnud. Elaniketa majad, millelt viidud aknaklaasid, toidunõud ja parem mööbel – tõesõna, nagu koolnute maa.” (lk 176)

Afanasjev mängib seejuures huvitavalt mitmekihilisel võõra ja kohaliku piiril. Evelyn Fridolin on „Tünsamäe teos” edasi antud ruumikogemise tunnet nimetanud geokriitiku Bertrand Westphali järgi eksogeenseks – kui nõiduslikult kujutatud esmamuljet, mis suvitajad igapäevarealsusest nihestab.⁸ Nõiduslikkust jagub romaanis pihuga, sukeldudes salapärasesse maailma, mis on enamikule eestlastest võõras. Samas laotub sellele maailmale kiht, mida võib veel mäletada: 1980. aastate kolhoosielu laostumine, kroonu-köis-las-lohiseb, vindised traktoristid. See kiht tuleb üles tõsta nagu sarafanisaba.

On mõned kohaeripärad, millele ei tahakski anda mingit ratsionaalset seletust, aga mis Emajõe alamjooksu maastikul mõjuvad üsna loomulikena; autor „võinuks ehk maagilise realismi pedaali

⁶ V. Afanasjev, Tünsamäe tigu. Tartu: Tartu NAK, 2015, lk 33.

⁷ V. Afanasjev, Tünsamäe tigu, lk 30.

⁸ E. Fridolin, Geokriitikast Peipsi järve näitel. – Keel ja Kirjandus 2017, nr 5, lk 361.

julgemaltki vajutada”⁹ Märt Väljataga pakub, et romaanis soodes luurav kummitustank on filmilik; ei pruugi. Kes on Võrumaal pärimust kogunud, teab, et sügavamates järvedes on ikka mõni tank põhjas; iseasi, kas selle toru peal saab püsti seista.¹⁰ „Tünsamäe tigu” kordab tanki- ja metsavennalugusid mitmes kohas. Ja see, mis on ootuspärane näiteks Krivasoos, on seda üsna tõenäoliselt ka Emajõe soodes.

Ökoromaan

Romaani üks tegelane on kahtlemata Peipsiveere loodus. Cornelius Hasselblatt on nimetanud Andrus Kivirähki romaani „Mees, kes teadis ussisõnu” eesti esimeseks ökoromaaniks ja lõpetanud oma arvustuse selle kohta sõnadega: „On keskkond meie ümber ja on asju, millega tuleb hoolikalt ümber käia. Õppigem ussisõnu, et Kivirähki Leemet ei jääks siiski nende viimaseks oskajaks!”¹¹ Ei olegi jäänud, võib siinkohal vastata; on teisi ökokirjanduse näiteid, kas või Armin Kõomäe „Lui Vutoon” (2015), ent „Tünsamäe tigu” ning „Serafima ja Bogdan” sobiksid mõlemad žanrisse autori-positiooni poolest. Niikuinii tekib kiusatus võrrelda rabas pesitsevat Bogdani mõne Kivirähki tegelasega, Meeme või Pirre või Rääguga, kõik on ka ühtviisi ääretult säästliku eluviisiga. Ent Afanasjevi romaanis kujutatud kunagised põgenikud olid kohanenud oma järveäärsel maaserval paremini kui keegi teine ja oskasid hiidjärve salalikke laineid trotsida nii, et kalasaaki jagus nii sel kui ka järgnevatel aastatel. Seegi on ökosüsteem, mille uus kord segi paiskab; looduse armuande siin juba ootama ei hakata. „Vostbaltröbvod 1964” on peatükk, mis algatuseks annab ülevaate Peipsi elustikust ja siis sukeldub Nõukogude plaanimajandusse. Tulemus?

⁹ M. Väljataga, Pikk jutt, ... – Looming 2018, nr 2, lk 270.

¹⁰ V. Afanasjev, Tünsamäe tigu, lk 81.

¹¹ C. Hasselblatt, Eesti esimene ökoromaan. – Looming 2007, nr 8, lk 1267.

„Võibolla pole päris juhuslik, et impeerium, mis on maad ja vett orjana kasutanud, variseb kokku samal ajal, kui solvub loodus” (lk 497). Impeeriumi taha ei olegi siin poetud, üsna selgelt joonistub välja ahnuse motiiv üleüldse, kommunistlikku ideoloogiat ja tarbimisühiskonna mentaliteeti ühendades, nagu on osutanud Veiko Märka.¹² Rääbised jäävad vanavanemate lugulauluks (lk 549) – hoiatus selle eest, mis järgmisena lugulauluks võib saada, peaks praegu vägagi kõnetama.

Maailm on Afanasjevil niisiis tervik. Eraldi hoidliku kihi moodustavad romaanis kirjeldused, teadmised või öieti terve tunnetusväli, mida ei saagi kelleltki õppida või laenata ja mis võib tuleeda vaid autori enda sügavalt suhestuvast kohakogemusest – siinkohal on küll romaaniparadigmasse minnes kiusatus kirjutada südameverest.

„Õhtul on järve ääres kuulda kudevate latikate lobistamist. Teadjamad inimesed noogutavad selle peale pead ja vaatavad üle, et aknad ei jääks ööseks praokile ega lina õue kuivama. Hommikuks ongi torm kohal – jõuline kevadrajau, mis rahuneb päeva või paariga ega too halba ilma, vaid veelgi kauneimaid päevi.” (lk 43)¹³

Muidugi, siinses maailmatajus on kuldse lapsepõlvesuve tunnet (kuidas ka tahaks, ei tule selliseid vist enam kunagi), ja romaan on tervikuna pisut suveusku, nagu ka „Tünsamäe tigu” on tuntavalt suvelugu. Hirmsad sündmused toimuvad romaanis pigem sügisel, talvel või varakevadel. Suviti võib maailmas olla lootust, see on ehk Põhja-maade kirjandusele iseloomulik asjaolu. Suvel mõjub sündmuste traagika seda rabavamalt; eks tajume eriti hirmsana Suvesõda või haarangut rukkipoollul,

¹² V. Märka, Önnistatud ja neetud Peipsiveer. – Sirp 12. I 2018.

¹³ Kui tahta liigikirjelduste kohalt tähte närida: kindlasti võib pasknäär mingil tingimisel marjavörku kinni jääda (lk 544). Ent see linn, keda Eesti aiaomanikud vihkavad, on tavaliselt hallrastas.

mida tahetakse süüdata.¹⁴ „Serafimas ja Bogdanis” toimib kontrastina ka suvejärgne pingetõus. Suvi saab otsa ja Serafima läheb mehele. Suvi lõpeb ja Serafima pojad surevad salapäraselt: üks upub varasügisel Lahepera järve, teine hukkub viimasel augustipäeval.

Põhjamaa saaga

Romaani ülesehituse oluliseks teguriks on saagalik aluspõhi ehk seletus, miks asjad üleüldse nii juhtuma peavad. Autor on osutanud, et romaani skeem oli inspireeritud Põhjala saagast.¹⁵ „Völsungite saaga”¹⁶ on tõepoolest üsna otse eeskujuks, mis paneb tegelased oma valikuid langetama. Islandi XIII sajandi kangelasloo ja Peipsiveere *starover*’ide Teise maailmasõja järgse tragöödia sulandumine, viis, kuidas ühe loo tegelased tõmbavad hoopis teise ajastu kostüümid selga ega mõju põrmugi loomuvastastelt, on seejuures absoluutselt võluv. Uskusin näiteks, et lugu Serafima vanaisa tares kasvanud tammepuust on pärit mõnest vanavene muinasjutust või näiteks Ivan Bunini kujutatud vene külalt – aga sellegi juured on hoopis „Völsungite saagas”. Kuningas Völsungr lasknud ehitada hiilgava saali, mille keskel kasvanud suur puu, ilusate õitega oksad katusest väljas. „Aga puu tüvi oli all saalis ja seda kutsuti Barnstokkiks.”¹⁷ Tõlkija Mart Kuldkepp on kommentaariks lisanud, et see tähendab otsetõlkes „lappsetüvi”, ja viitab ehk õunapuule, mis oli Völsungite viljakuse allikaks.¹⁸ Afanasjevi romaani Arhipil ongi viis poega ja imekaunis tütar (küll poole vähem kui kuningal, aga ikkagi). Saagas on kunin-

gal tütar Signý, kelle mehelepanekust saavad alguse verised teod. Nii ei olegi justkui vahet, kas Serafima abiellub seepärast, et „kuningale tundus vajalikuna teda mehele panna”,¹⁹ või hoopis, et miilitsale ei saaks külavanem Arhip niikuinii ära öelda. Või oleks miilitsast väimehega lootust, et saab veelgi edasi elada maailmas, kus kesk kodumaja kasvab tamm? Või tundub sellises maailmalõpuga ilmas erinevalt saagast mõnel otsusel olevat hoopis väiksem kaal, kui esialgu arvata oskaks. Nii see paraku ei ole.

Ent saagast pärit „skelett, kus pole mingit psühholoogilist põhjendust, miks need inimesed niimoodi käituvad”,²⁰ saab väljaspool oma maailma ja koos põhjendustega hoopis trööstituma väljundi. Kas või lapsetapp, mis „Völsungite saagas” on igasuguse tunderaasuta otsustavalt praktiline, muudab Peipsiveere lapsemõrtsuka teod õövastavaks, vaatamata sellele, et lugeja talle ilmselt midu läbivalt ja sügavalt kaasa tunneb, olgu ta siis lõpuks selline inimvare, nagu ta on.

Saagaskeemi ei osanud ma esialgu paigutada tegelast Haritoni, kes jääb puutumata vereneedusest, ent hukkub reetmise läbi. Märt Väljataga on Ene Mihkelsoni romaanidele „Ahasveeruse uni” ja „Katkuhaud” pakkunud motoks laulusalmi George Orwelli „1984” lõpust: „All kähara kastanipuu / ma müüsin su, sa müüsid mu”.²¹ Ka siin sobiks see mitme peatüki juhtlauseks. Haritoni reetja teeb oma teo ühtpidi ootamatult, teisalt täiesti ootuspäraselt, ikka armastusest. Völsungite kuningalapsed olid kaksikud, sedasama on Afanasjevi peategelased. Ja vähemalt ilukirjanduses on kaksikud natuke müstilised, pigem ühe inimese kaks poolt kui omaette tervikud, isikud, keda ei tohi kunagi lahu-

¹⁴ E. Mihkelson, Katkuhaud. Tallinn: Varrak, 2007, lk 237.

¹⁵ P-R. L a r m, Vastutus ja õigus.

¹⁶ Vt ka <https://sehkendaja.wordpress.com/2018/03/17/23-vahur-afanasjev-serafima-ja-bogdan/> (21. VI 2018).

¹⁷ Völsungite saaga. Tartu: Ilmamaa, 2009, lk 23.

¹⁸ M. Kuldkepp, Märkused. – Völsungite saaga. Tartu: Ilmamaa, 2009, lk 140.

¹⁹ Völsungite saaga, lk 24.

²⁰ <https://kulka.ee/uudised/kirjanduspreemia-laureaat-vahur-afanasjev-aeg-ajalt-ei-usu-ise-ka-et-inimesed-mu-raamatut-luge-da-jaksavad> (21. VI 2018).

²¹ M. Väljataga, Ma müüsin su, sa müüsid mu. – Sirp 25. V 2007.

tada, vastasel juhul on tulemus katastroofiline (võtame näiteks kas või Arundhati Roy „Väikeste Asjade Jumala”).

Ent reetmise kaudu leidsin ka Haritonile lõpuks koha. Tema saatuse õnnetu pöördumise alguses on magusa ja imelise armastuse võlu, mis võinuks saata teda imekauni Serafimaga siis, kui Arhip oleks jätnud tütre miilitsale andmata. Hariton ja Serafima anduvad teineteisele suurel kivil hallis kõrkjastikus, kust noormees näeb „kaarjat silmapiiri, maapinda otsekui tohutu paja põhja, mille peal on nemad Serafimaga, kivi, küla, paadid, järv ja maa, veri ja muld, lootus ja lootusetus” (lk 74). Kui „Völsungite saagas” mõni põlv edasi oleksid teineteise omaks saanud tuleleekide keskel maganud Brynhildr ja lohetaoja Sigurðr ning Sigurðr poleks langenud esiteks nõiduse ja seejärel reetmise ohvriks, võib-olla oleks siis valatud vähem verd.

Reetmist, vägivalda ja inimese sandistamist on romaanis avatud veenva põhjalikkusega läbi ohvripsühholoogia. Veiko Märka on nimetanud romaani eduka ellujäämisstrateegia õppetunniks;²² kibedusega võib väita, et Serafima on vastava metoodika sajaprotsendilise täpsusega välja arvutanud, elus olla on tal vaja aga valedel põhjustel. Saagalik au ja väärikuse taastamise veritasu

²² V. Märka, Õnnistatud ja neetud Peipsiveer.

moondub tema käsitluses ja vahendite valikus, kättemaks aina lahjeneb. Seda ei hoiu ülal Völsungite leppimatu eetika, vaid rahustite ja eetri kokteil; üks inimtunne olegi vastupidiselt kangelsaagale lahjenev ja vinduv, kuni lõpuks muutunud ajas jääb järele mõrumürGINE virre. Nõnda astub kuningatütar Signý sirge seljaga tulle, Serafima jookseb sinna aga nuttes ja kõöksudes. Ei olnud ka kuningalaste järeltulija tee nii lootusetu või mõttetut, kui seda on Bogdani ja Serafima lunastajaks kasvatatud poja saatuse. Ühtlasi jääb puudu üldinimlik mõõde, mida „Völsungite saaga” eessõnas on pisut nukralt nimetatud „igihaljaks motiiviks inimese asjatust võitlusest saatusega, et sellele lõpuks siiski alistuda”.²³

Märka on Afanasjevi romaani epiloogi juba tsiteerinud, aga selleta ei tahaks siingi lõpetada: „[---] vihkamine ja armastuski on ainult kujutelmad, mis hajuvad olematusse koos nendega, kes neid on südames kandnud” (lk 557). Hajuvad Peipsi suvisesse tuulde madalate teravate lainete kohal; ei saa ka Peipsiveerel kokku Brynhildr ja Sigurðr ega ole olemas romaani nimega „Serafima ja Hariton”.

ELLE-MARI TALIVEE

²³ M. Kuldkepp, Sissejuhatus. – Völsungite saaga. Tartu: Ilmamaa, 2009, lk 7.